

Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կանոններ (Հավանայի կանոններ) (United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (The Havana Rules)

14-ը դեկտեմբերի, 1990թ.

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեան՝

Ի գիտություն ընդունելով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի և պատժի կանխարգելման մասին կոնվենցիան, Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան, ինչպես նաև երեխաների բարեկեցությանն ու պաշտպանությանը վերաբերող միջազգային այլ փաստաթղթերը,

Ի գիտություն ընդունելով նաև Բանտարկյալների նկատմամբ վերաբերմունքի նվազագույն ստանդարտ կանոնները, որոնք ընդունվել են ՄԱԿ-ի Հանցավորության կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցերով առաջին համագումարում,

Ի գիտություն ընդունելով նաև Ազատագրված կամ կալանավորված բոլոր անձանց պաշտպանության սկզբունքների ժողովածուն, որը հավանության է արժանացել Գլխավոր Ասամբլեայի կողմից (43/173, 1988թ. դեկտեմբերի 9),

Վկայակոչելով Անչափահասների գործերով արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնները,

Վկայակոչելով ՄԱԿ-ի յոթերորդ համագումարի 21-րդ բանաձևը՝ իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի և հանցավորության կանխարգելման մասին, որով համագումարը կոչ է արել ՄԱԿ-ին՝ մշակել Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության վերաբերյալ կանոններ,

Այնուհետ հիշեցնելով, որ Տնտեսական և սոցիալական խորհուրդն իր 1986թ. մայիսի 21-ի թիվ 1986/10 բանաձևով Գլխավոր քարտուղարին խնդրել է Հանցավորության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի կոմիտեի 10-րդ նստաշրջանի ժամանակ զեկույց ներկայացնել կանոնների մշակման գործում ձեռքբերումների մասին, ինչպես նաև՝ խնդրելով ՄԱԿ-ի Հանցավորության կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքին նվիրված ութերորդ համագումարին՝ քննարկել ներկայացվող կանոնները,

Մտահոգված լինելով այն պայմաններով և հանգամանքներով, որոնց դեպքում անչափահասներն ամբողջ աշխարհում զրկվում են ազատությունից,

Գիտակցելով, որ ազատագրված արդյունքում անչափահասները դառնում են խիստ խոցելի չարաշահումների, վիկտիմիզացիայի և իրավունքների խախտման առումով,

Մտահոգված լինելով, որ մի շարք համակարգերում տարբերություն չի դրվում չափահասների և անչափահասների միջև՝ արդարադատության իրականացման տարբեր

փուլերում, և այդ պատճառով անչափահասները չափահասների հետ պահվում են բանտերում կամ ուղղիչ հաստատություններում՝

1. հաստատում է, որ անչափահասներին ուղղիչ հաստատություններում պահելը պետք է միշտ կիրառվի որպես ծայրահեղ միջոց և հնարավորինս կարճ ժամկետով.

2. ընդունում է, որ ազատազրկված անչափահասներն իրենց բարձր խոցելիության պատճառով հատուկ ուշադրության և պաշտպանության կարիք ունեն, և որ նրանց իրավունքներն ու բարեկեցությունը պետք է երաշխավորվեն ազատազրկման ընթացքում, ինչպես նաև՝

3. երախտագիտությամբ նշում է սույն կանոնների մշակման ընթացքում ՄԱԿ-ի քարտուղարության գնահատելի աշխատանքը և Քարտուղարության ու փորձագետների, մասնագետների, միջկառավարական կազմակերպությունների, հասարակական կազմակերպությունների ներդաշնակ համագործակցությունը, հատկապես՝ Միջազգային համաներում, Միջազգային շարժում հանուն երեխաների պաշտպանության և Ռեդդի Բարնեն ինթըրնեշնըլ (Երեխաների օժանդակության շվեդական ֆեդերացիա) կազմակերպությունների, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների և անչափահասների գործերով արդարադատության հարցերով զբաղվող գիտական հաստատությունների համագործակցությունը.

4. հաստատում է սույն բանաձևի հավելվածում շարադրված Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոնները.

5. կոչ է անում Հանցավորության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի կոմիտեին՝ մշակել միջոցառումներ հանցավորության կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի կանոնների արդյունավետ իրականացման ուղղությամբ՝ համագործակցելով ՄԱԿ-ի այլ հաստատությունների հետ.

6. առաջարկում է անդամ-երկրներին՝ անհրաժեշտության դեպքում իրենց ներպետական օրենսդրությունը, քաղաքականությունն ու պրակտիկան, հատկապես՝ անչափահասների գործերով արդարադատության հարցերով զբաղվող բոլոր աշխատողների հմտությունները համապատասխանեցնել կանոնների ոգուն և կանոնների մասին տեղեկացնել իշխանության համապատասխան մարմիններին և հանրությանն ընդհանուր առմամբ.

7. առաջարկում է նաև անդամ երկրներին՝ Գլխավոր քարտուղարին տեղեկացնել սույն կանոններն օրենսդրության և քաղաքականության մեջ կիրառելու ուղղությամբ իրենց գործադրած ջանքերի մասին, ինչպես նաև՝ պարբերաբար զեկույցներ ներկայացնել Հանցավորության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի կոմիտեին՝ կանոնների իրականացման գործում արձանագրած հաջողությունների մասին.

8. խնդրում է Գլխավոր քարտուղարին և առաջարկում անդամ երկրներին՝ ապահովել կանոնների տեքստի լայն տարածումը ՄԱԿ-ի պաշտոնական բոլոր լեզուներով.

9. խնդրում է Գլխավոր քարտուղարին՝ անցկացնել համեմատական հետազոտություններ, հասնել անհրաժեշտ համագործակցության և մշակել ռազմավարություն՝ լուրջ հանցագործություն կատարած կամ կրկնահանցագործ անչափահասների նկատմամբ վերաբերմունքի վերաբերյալ, և պատրաստել քաղաքական բնույթի զեկույց՝ ՄԱԿ-ի

Հանցավորության կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցերով իններորդ համագումարին ներկայացնելու համար.

10. խնդրում է Գլխավոր քարտուղարին և հորդորում անդամ երկրներին՝ տրամադրելու միջոցներ՝ կանոնների բարեհաջող կիրառումն ու իրականացումն ապահովելու համար, հատկապես անչափահասների գործերով արդարադատության հարցերով զբաղվող աշխատակիցների հավաքագրման ու պատրաստման, ինչպես նաև՝ վերջիններիս փոխանակման համար.

11. հորդորում է ՄԱԿ-ի համակարգի բոլոր գործակալություններին, հատկապես՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին, տարածաշրջանային հանձնաժողովներին ու մասնագիտացված հաստատություններին, ՄԱԿ-ի հանցավորության կանխարգելման և իրավախախտների նկատմամբ վերաբերմունքի հարցերով զբաղվող հաստատություններին և բոլոր շահագրգիռ միջկառավարական ու հասարակական կազմակերպություններին՝ համագործակցելու Գլխավոր քարտուղարի հետ և իրենց իրավասության սահմաններում անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու կանոնների կիրառման ուղղությամբ՝ համաձայնեցված և մշտական գործունեություն ապահովելու համար.

12. առաջարկում է Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի Խտրականության կանխարգելման և փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովին՝ վերանայել այս նոր միջազգային փաստաթուղթը՝ դրա դրույթների կիրառմանն աջակցելու համար.

13. խնդրում է իններորդ համագումարին՝ անչափահասների գործերով արդարադատությանը վերաբերող օրակարգում առանձին կետով անդրադառնալ սույն բանաձևում շարադրված կանոնների և հանձնարարականների իրականացման գործում արձանագրված հաջողությունների ամփոփմանը:

Հավելված

Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կանոններ

I. Հիմնական նպատակները

1. Անչափահասների գործերով արդարադատությունը պետք է պաշտպանի նրանց իրավունքներն ու անվտանգությունը և նպաստի նրանց բավարար ֆիզիկական ու մտավոր վիճակին: Անչափահասներին ազատությունից զրկելը պետք է կիրառվի միայն որպես ծայրահեղ միջոց:

2. Անչափահասների բանտարկումը պետք է կատարվի որպես ներգործության ծայրահեղ միջոց և հնարավորինս կարճ ժամկետով, և պետք է սահմանափակվի բացառիկ դեպքերով: Պատժի ժամկետը պետք է որոշվի դատական մարմնի կողմից՝ չբացառելով անչափահասի վաղաժամկետ ազատման հնարավորությունները:

3. Կանոնների նպատակն է՝ սահմանել ազատությունից զրկված անչափահասներին ցանկացած ձևով պաշտպանելու՝ ՄԱԿ-ի կողմից ընդունելի նվազագույն ստանդարտ կանոններ, որոնք համահունչ կլինեն մարդու իրավունքներին ու հիմնարար ազատություններին՝ բանտարկության բոլոր տարատեսակների անցանկալի հետևանքներին հակազդելու և հասարակության մեջ վերաինտեգրվելու նպատակով:

4. Սույն կանոնները պետք է կիրառվեն անաչառ կերպով՝ առանց ռասայի, մաշկի գույնի, սեռի, տարիքի, լեզվի, դավանանքի, ազգության, քաղաքական կամ այլ համոզմունքների, մշակութային հայացքների կամ ծիսակարգերի, գույքային դրության, ազգային կամ սոցիալական ծագման և հաշմանդամության հետ կապված որևէ խտրականության: Անհրաժեշտ է հարգանք ապահովել անչափահասի կրոնական կամ մշակութային հայացքների, ծեսերի և հոգևոր համոզմունքների նկատմամբ:

5. Սույն կանոնները նախատեսված են ծառայելու որպես պիտանի տեղեկատու նորմեր, ինչպես նաև՝ աջակցություն և ուղեցույց հանդիսանալու այն մասնագետների համար, ովքեր զբաղվում են անչափահասների ուղղիչ հիմնարկների կառավարմամբ:

6. Հարկավոր է ապահովել սույն կանոնների՝ ազգային լեզվով հասանելիությունն ուղղիչ հաստատության անձնակազմի համար: Այն անչափահասները, ովքեր ազատ չեն տիրապետում ուղղիչ հաստատության անձնակազմի լեզվին, պետք է անհրաժեշտության դեպքում, մասնավորապես՝ բժշկական ստուգման և կարգապահական խախտումների ժամանակ ունենան թարգմանչի անվճար ծառայություններից օգտվելու իրավունք:

7. Պետությունները պետք է համապատասխան դեպքերում սույն կանոնները ներառեն իրենց օրենսդրության մեջ կամ դրանում կատարեն համապատասխան փոփոխություններ և ապահովեն արդյունավետ միջոցներ՝ սույն կանոնների խախտումից խուսափելու, այդ թվում՝ անչափահասին վնաս պատճառելու դեպքում փոխհատուցում նախատեսելու նպատակով: Պետությունը պետք է վերահսկի սույն կանոնների կիրառումը:

8. Իրավասու մարմինները պետք է մշտապես ձգտեն ապահովել, որպեսզի հասարակությունն ընկալի, որ ուղղիչ հաստատություններում պահվող անչափահասների նկատմամբ հոգածությունը և նրանց դեպի հասարակություն վերադարձի նախապատրաստելը հույժ կարևոր սոցիալական գործունեություն է, և այդ նպատակով հարկավոր է ձեռնարկել ակտիվ քայլեր՝ անչափահասների ու տեղի համայնքի բնակիչների միջև ազատ շփումները խրախուսելու ուղղությամբ:

9. Սույն կանոններում ոչինչ չպետք է մեկնաբանվի որպես մարդու իրավունքների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի՝ անչափահասների, երեխաների և բոլոր երիտասարդների իրավունքների պաշտպանությանը և նրանց նկատմամբ հոգատարությանը նպաստող միջազգային փաստաթղթերի և ստանդարտների կիրառման խոչընդոտ:

10. Եթե սույն կանոնների 2-5-րդ մասերում պարունակվող որևէ կանոնի գործնական կիրառման ընթացքում ծագում է հակասություն 1-ին մասում պարունակվող կանոնների հետ, ապա գերակայում է 1-ին մասում սահմանված կանոնների պահպանումը:

II. Կանոնների գործողության ոլորտը և դրանց կիրառումը

11. Սույն կանոնների իմաստով կիրառվում են հետևյալ սահմանումները.

ա) անչափահաս է համարվում տասնութ տարին չլրացած ցանկացած անհատ: Երեխային ազատությունից զրկելու համար սահմանված տարիքային ստորին շեմը որոշվում է օրենքով.

բ) ազատությունից զրկելը դատական, վարչական կամ այլ պետական մարմնի որոշման հիման վրա որևէ անհատի կալանավորման կամ ազատազրկման ցանկացած ձևի ենթարկելն է կամ նրա տեղավորումը այլ պետական կամ մասնավոր ուղղիչ հաստատությունում, որն անչափահասը չի կարող լքել իր սեփական ցանկությամբ:

12. Ազատությունից զրկելը պետք է իրականացվի անչափահասների՝ մարդկային իրավունքներն ապահովող պայմաններում և հանգամանքներում: Ուղղիչ հաստատություններում տեղավորված անչափահասների շահերից ելնելով՝ հարկավոր է երաշխավորել այնպիսի արդյունավետ միջոցառումների ու ծրագրերի իրականացումը, որոնք կծառայեն նրանց առողջությունը, արժանապատվության զգացումը պահպանելուն, պատասխանատվության զգացում դաստիարակելուն և նրանց մոտ այնպիսի հայացքներ ու հմտություններ ձևավորելուն, որոնք կօգնեն նրանց զարգացնել իրենց հնարավորությունները՝ որպես հասարակության լիարժեք անդամ:

13. Ազատազրկված անչափահասներին կարգավիճակի պատճառով չի կարելի զրկել իրենց քաղաքացիական, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական կամ մշակութային իրավունքներից, որոնցով նրանք օժտված են ներպետական կամ միջազգային իրավունքների ուժով, և որոնց իրականացումը համատեղելի է ազատազրկման հետ: Դրանք են՝ սոցիալական ապահովության համակարգի հետ կապված իրավունքներն ու արտոնությունները, ամուսնության իրավունքը, եթե հասել է օրենքով սահմանված նվազագույն տարիքը:

14. Անչափահասների անձնական իրավունքների պաշտպանությունը՝ կալանավորման ժամանակ օրինականության հատուկ շեշտադրմամբ, պետք է իրականացվի իշխանության իրավասու մարմնի կողմից, իսկ հասարակությունում սոցիալական կյանքի մեջ ներգրավելու նպատակների իրականացումը պետք է ապահովվի պարբերական ստուգումներով և հսկողության՝ միջազգային նորմերին համապատասխան իրականացվող այլ միջոցներով՝ ներպետական օրենքների ու որոշումների հիման վրա ստեղծված մարմինների կողմից, որոնք լիազորված են այցելելու անչափահասներին և ներգրավված են ուղղիչ հաստատության վարչակազմում:

15. Սույն կանոնները կիրառվում են բոլոր տեսակի ու ձևի ուղղիչ հաստատությունների նկատմամբ, որոնցում պահվում են ազատությունից զրկված անչափահասներ: Սույն կանոնների 1, 2, 4, 5 մասերը կիրառվում են ուղղիչ հաստատությունների ու բոլոր այն կալանավայրերի նկատմամբ, որտեղ պահվում են անչափահասներ, իսկ 3-րդ մասը կիրառվում է միայն ձերբակալված կամ կալանավորված անչափահասների նկատմամբ:

16. Սույն կանոնները կիրառվում են յուրաքանչյուր անդամ երկրի սոցիալական, մշակութային համատեքստին համապատասխան:

III. Ձերբակալված կամ կալանավորված անչափահասներ

17. Ձերբակալված կամ կալանավորված (չդատապարտված) անչափահասները համարվում են անմեղ և պետք է արժանանան համապատասխան վերաբերմունքի: Անհրաժեշտ է հնարավորության սահմաններում խուսափել մինչև դատական քննությունը կալանքի տակ պահելուց և այդ միջոցին դիմել միայն ծայրահեղ դեպքերում: Հարկավոր է ամեն կերպ ձգտել օգտագործելու այլընտրանքային միջոցները: Այն դեպքերում, երբ որպես խափանման միջոց, այնուամենայնիվ, կիրառվում է կալանավորումը, անչափահասների գործերով զբաղվող դատարանները կամ քննչական մարմինները պետք է առաջնահերթ ուշադրություն դարձնեն գործի առավելագույնս արագ քննությանը, որպեսզի կալանքի տակ գտնվելու ժամանակահատվածը հնարավորինս կարճատև լինի: Չդատապարտված անչափահասները պետք է դատապարտված անչափահասներից անջատ պահվեն:

18. Չդատապարտված անչափահասներին պահելու պայմանները պետք է համապատասխանեն ստորև շարադրված նորմերին, ինչպես նաև այլ դրույթների, որոնք անհրաժեշտ և տեղին են անմեղության կանխավարկածի, կալանքի տևողության, անչափահասի իրավական կարգավիճակի և գործի առանձնահատկությունների իմաստով: Այստեղ կիրառելի են հետևյալ դրույթները (ցանկը սպառիչ չէ).

ա) անչափահասները պետք է ունենան իրավական պաշտպանության իրավունք և հնարավորություն՝ ստանալու անվճար իրավաբանական օգնություն այն դեպքերում, երբ նման օգնություն հնարավոր է տրամադրել, ինչպես նաև դատապաշտպանի հետ պարբերաբար շփվելու իրավունք: Այդպիսի շփումների ժամանակ պետք է ապահովվեն անձնական կյանքին չմիջամտելու և գաղտնիության սկզբունքները.

բ) հնարավորության դեպքում անչափահասները պետք է ունենան վարձատրվող աշխատանքով զբաղվելու կամ ուսումը (մասնագիտական ուսուցումը) շարունակելու իրավունք, որը, սակայն, չպետք է պարտադիր լինի: Նրանց աշխատանքի, կրթության կամ մասնագիտական ուսուցման արդյունքում կալանքի ժամկետը չպետք է երկարացվի.

գ) անչափահասներին պետք է թույլատրվի ստանալ և ունենալ ժամանցի ու հանգստի համար նախատեսված առարկաներ, եթե դա չի հակասում արդարադատության իրականացման շահերին:

IV. Անչափահասների համար նախատեսված ուղղիչ հաստատությունների կառավարումը

Ա. Փաստաթղթային տվյալներ

19. Բոլոր հաշվետվությունները, այդ թվում՝ գործի նյութերը, բժշկական հետազոտությունների, կարգապահական խախտումների քննության վերաբերյալ արձանագրությունները, ինչպես նաև վերաբերմունքի ձևին ու բովանդակությանն առնչվող բոլոր այլ փաստաթղթերը պետք է պահպանվեն պարբերաբար թարմացվող անձնական գաղտնի գործում, որը պետք է կազմվի ընթեռնելի ձևով: Հնարավորության դեպքում յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է ունենա իր գործում առկա ցանկացած փաստ կամ կարծիք վիճարկելու իրավունք՝ ցանկացած ոչ ճիշտ, անհիմն կամ անարդարացի ցուցմունք ճշգրտելու նպատակով: Այդ իրավունքի իրականացման համար նախատեսվում են ընթացակարգեր, որոնք թույլ են տալիս անչափահասին կամ համապատասխան երրորդ կողմին՝ իրենց խնդրանքով ծանոթանալ գործի նյութերին: Անչափահասի ազատման ժամանակ գործը կնքվում է և սահմանված ժամկետում ոչնչացվում:

20. Որևէ անչափահաս չպետք է ընդունվի ուղղիչ հաստատություն՝ առանց դատական, վարչական և պետական իշխանության այլ մարմնի՝ իրավաբանորեն ուժի մեջ մտած որոշման: Նման որոշման տվյալները պետք է անմիջապես գրառվեն գրանցամատյանում: Որևէ անչափահաս չի կարող պահվել նման գրանցամատյան չունեցող ուղղիչ հաստատությունում:

Բ. Ուղղիչ հաստատություններում տեղավորելը, գրանցելը, տեղափոխելը, փոխադրելը

21. Անչափահասների համար նախատեսված ցանկացած հիմնարկ ընդունվող յուրաքանչյուր անչափահասի համար պետք է կատարի լիարժեք և ճշգրիտ գրառումներ, որոնք պետք է պարունակեն հետևյալ տեղեկատվությունը.

ա) անչափահասի անձի մասին տեղեկատվություն.

- բ) հիմնարկ բերելու հիմքերը և այդ որոշումը կայացրած մարմինը.
- գ) տեղավորման, փոխադրման և ազատման օրն ու ժամը.
- դ) ծնողներին կամ խնամակալներին իրենց խնամարկյալներին տեղավորելու, փոխադրման կամ ազատման մասին ծանուցելու վերաբերյալ տվյալներ.
- ե) տվյալներ պարզված ֆիզիկական ու հոգեկան խնդիրների, այդ թվում՝ ավտոհոլի կամ թմրանյութերի չարաշահման մասին:

22. Հիմնարկ ընդունելու, դրա գտնվելու վայրի, փոխադրման և ազատման մասին վերոհիշյալ տեղեկատվությունը պետք է անհապաղ փոխանցվի տվյալ անչափահասի ծնողներին, խնամակալներին կամ մերձավոր ազգականներին:

23. Ընդունելուց հետո հնարավորինս սեղմ ժամկետում պետք է պատրաստվեն և հիմնարկի վարչակազմին ներկայացվեն լիարժեք հաշվետվություն և տեղեկատվություն յուրաքանչյուր անչափահասին պահելու պայմանների և վերջինիս դրության մասին:

24. Ուղղիչ հաստատությունում տեղավորվելիս բոլոր անչափահասներին պետք է իրենց համար մատչելի լեզվով տրամադրվի այդ հաստատության ներքին կանոնակարգի օրինակը և վերջիններիս իրավունքների ու պարտականությունների գրավոր նկարագրությունը. այդ տեղեկատվությունը պետք է ներառի նաև բողոքներ ընդունելու իրավասություն ունեցող մարմինների, ինչպես նաև իրավաբանական օգնություն ցուցաբերող պետական և մասնավոր գերատեսչությունների ու կազմակերպությունների հասցեները: Անտառաճանաչ կամ տվյալ լեզվին չտիրապետող անչափահասներին այդ տեղեկատվությունը պետք է տրամադրվի նրանց համար լիովին մատչելի լեզվով:

25. Բոլոր անչափահասներին պետք է օգնություն ցուցաբերվի հաստատության ներքին կազմակերպական կանոնակարգը, տրամադրվող խնամքի նպատակներն ու մեթոդոլոգիան, կարգապահական պահանջներն ու ընթացակարգերը, տեղեկատվություն ստանալու և բողոքներ ներկայացնելու այլ թույլատրելի ձևերը, ինչպես նաև այն ամենը ըմբռնելու հարցում, ինչը հարկավոր է, որպեսզի նրանք ազատությունից զրկված լինելու ընթացքում լիովին տիրապետեն իրենց իրավունքներին ու պարտականություններին:

26. Անչափահասների փոխադրումը պետք է կատարվի վարչակազմի հաշվին՝ պատշաճ օդափոխություն և լուսավորություն ունեցող փոխադրամիջոցներով և այնպիսի պայմաններում, որպեսզի նրանց անհարմարություն չպատճառվի և նրանց արժանապատվությունը չնվաստացվի: Անչափահասները չպետք է կամայականորեն մեկ հաստատությունից մյուսը փոխադրվեն:

Գ. Դասակարգումը և տեղավորումը

27. Հաստատություն ընդունվելուց հետո հնարավորինս վաղ յուրաքանչյուր անչափահասի հետ պետք է զրույց անցկացվի, և պետք է պատրաստվի հոգեբանական-սոցիալական եզրակացություն, որում պետք է նշվեն անչափահասի համար պահանջվող խնամքի տվյալ տեսակին ու մակարդակին բնորոշ բոլոր գործոնները: Այդ եզրակացությունը, անչափահասին ընդունելիս նրան բուժզննության ենթարկած բուժաշխատողի եզրակացության հետ միասին, պետք է ուղարկվի տնօրենին՝ հաստատության ներսում անչափահասին տեղավորելու լավագույն տարբերակը որոշելու և խնամքի համապատասխան ծրագիրն ընտրելու և իրականացնելու համար: Հատուկ վերականգնողական աշխատանքների անհրաժեշտության

դեպքում, և եթե այդ հաստատությունում մնալու ժամկետը դա թույլ է տալիս, հաստատության՝ համապատասխան վերապատրաստում անցած անձնակազմը պետք է կազմի տարվելիք աշխատանքների անհատականացված ծրագիր, որում պետք է նշվեն առաջադրված խնդիրները, ժամանակացույցը և այն միջոցները, փուլերն ու հնարավոր դադարները, որ պետք է հաշվի առնվեն այդ խնդիրները լուծելիս:

28. Անչափահասների բանտարկությունը պետք է կիրառվի միայն այնպիսի պայմաններում, որոնք թույլ են տալիս հաշվի առնել նրանց առանձնահատուկ կարիքները, կարգավիճակը և նրանց տարիքից, անհատականությունից, սեռից և կատարված իրավախախտման բնույթից, ինչպես նաև հոգեկան և ֆիզիկական առողջությունից բխող առանձնակի պահանջմունքները, և որոնք ապահովում են նրանց պաշտպանությունը վնասակար ազդեցությունից և ռիսկային իրադրություններից: Ազատությունից զրկված անչափահասների տարբեր խմբերին միմյանցից տարանջատելու սկզբունքային չափանիշ պետք է հանդիսանա տվյալ անհատին առավել համապատասխան խնամքի տրամադրումը և նրա ֆիզիկական, հոգեկան և բարոյական ապահովությունը և բարեկեցությունը:

29. Բանտարկության բոլոր հաստատություններում անչափահասները պետք է անջատ պահվեն չափահասներից, եթե նրանք միևնույն ընտանիքի անդամներ չեն: Եթե պայմանները վերահսկելի են, անչափահասները կարող են պահվել մանրակրկիտ ընտրված չափահասների հետ մեկտեղ՝ որպես հատուկ ծրագիր, որը վստահաբար օգտակար կլինի տվյալ անչափահասների համար:

30. Հարկավոր է հիմնել բաց տիպի բանտեր անչափահասների համար: Բաց բանտերն այն հաստատություններն են, որոնցում անվտանգության միջոցները նվազագույնի են հասցված կամ ընդհանրապես բացակայում են: Նման բանտերում պահվողների թիվը պետք է հնարավորինս փոքր լինի: Փակ տիպի հաստատություններում պահվող անչափահասների թիվը պետք է փոքր լինի այնքան, որպեսզի հնարավոր լինի անհատական աշխատանք տանել նրանց հետ: Անչափահասների համար նախատեսված բանտերը պետք է ապակենտրոնացված լինեն և այնպիսի չափեր ունենան, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել անափահասների և նրանց ընտանիքների միջև շփումները: Պետք է ստեղծվեն համայնքի տնտեսական և մշակութային միջավայրին հարմարեցված փոքր բանտեր:

Դ. Պահելու պայմանները և կացարանային ապահովումը

31. Ազատությունից զրկված անչափահասներն ունեն կացարանի և իրենց առողջությանն ու մարդկային արժանապատվությանը հարիր ծառայությունների իրավունք:

32. Անչափահասների համար նախատեսված բանտերի շինությունները և դրանց պայմանները պետք է համապատասխանեն այնտեղ պահվող անչափահասների դաստիարակության նպատակներին՝ պատշաճ ուշադրություն դարձնելով նրանց՝ առանձնանալու, զգացմունքային ազդակների, հասակակիցների հետ շփվելու և մարզական և ֆիզիկական վարժանքներին և ժամանցային միջոցառումներին մասնակցելու կարիքները: Անչափահասների համար նախատեսված բանտերի շինությունները և կառուցվածքը պետք է լինեն այնպիսին, որպեսզի նվազագույնի հասցվի հրդեհի վտանգը և շինություններից անվտանգ տարահանելու հնարավորություն ապահովվի: Պետք է առկա լինի արդյունավետ հակահրդեհային ազդանշանային համակարգ, ինչպես նաև պաշտոնական և փորձնական անվտանգության միջոցառումներ՝ անչափահասների անվտանգությունը երաշխավորելու

համար: Բանտերը չպետք է տեղակայվեն այնպիսի տեղանքներում, որտեղ կան առողջության համար վտանգավոր կամ այլ ռիսկային գործոններ:

33. Ննջարանային շինությունները, որպես կանոն, պետք է կազմված լինեն փոքր խմբային հանրակացարաններից կամ անհատական ննջասենյակներից՝ հաշվի առնելով տեղական ստանդարտները: Քնելու ժամերին պետք է կատարվի քնելու համար նախատեսված տարածքների, այդ թվում՝ անհատական սենյակների և խմբային հանրակացարանների կանոնավոր և չխանգարող հսկողություն՝ անչափահասներից յուրաքանչյուրի պաշտպանությունն ապահովելու համար: Յուրաքանչյուր անչափահաս, տեղական կամ ներպետական չափանիշներին համապատասխան, պետք է ապահովվի առանձին և բավարար անկողնային պարագաներով, որոնք տրամադրման պահին պետք է լինեն մաքուր, պահվեն պատշաճ պայմաններում և փոխվեն մաքրությունն ապահովելու համար բավարար հաճախականությամբ:

34. Սանիտարական հանգույցները պետք է տեղակայված լինեն այնպես, որպեսզի յուրաքանչյուր անչափահաս կարողանա մեկուսի և մաքուր ու պատշաճ պայմաններում բավարարել իր կենսական կարիքները:

35. Անձնական իրեր տնօրինելու հնարավորությունն անձնական կյանքի իրավունքի հիմնական տարրերից է և այն անչափահասի հոգեբանական վիճակի առումով կարևոր նշանակություն ունի: Անհրաժեշտ է անվերապահ ընդունել և հարգել անձնական իրեր տնօրինելու և այդ իրերի համապատասխան պահոցներ ունենալու՝ յուրաքանչյուր անչափահասի իրավունքը: Անձնական իրերը, որոնք անչափահասը չի ցանկանում իր մոտ պահել կամ առգրավված իրերը պետք է պահվեն ապահով տեղում: Գույքի ցանկը ստորագրվում է անչափահասի կողմից: Անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել դրանք լավ պայմաններում պահելու ուղղությամբ: Նման բոլոր իրերն ու գումարը պետք է ազատվելիս վերադարձվեն անչափահասին, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրան թույլատրվել է ծախսել այդ գումարը կամ նման գույքն առաքել հիմնարկի սահմաններից դուրս: Եթե անչափահասը ստանում է կամ նրա մոտ հայտնաբերվում է որևէ դեղորայք, բուժաշխատողը պետք է դրանց հետագա գործածումը թույլատրելու կամ արգելելու մասին որոշում կայացնի:

36. Հնարավորության սահմաններում անչափահասները պետք է սեփական հագուստը կրելու իրավունք ունենան: Բանտերը պետք է ապահովեն, որ յուրաքանչյուր անչափահաս ունենա կլիմային համապատասխանող և առողջական լավ վիճակն ապահովող անհատական հագուստ, որը չպետք է որևէ կերպ նվաստացնող կամ վիրավորական լինի: Որևէ նպատակով հաստատությունից դուրս եկող անչափահասներին հարկավոր է թույլատրել կրել սեփական հագուստը:

37. Ցանկացած բանտ պետք է ապահովի, որ յուրաքանչյուր անչափահաս սնունդ ընդունելու նորմալ ժամերին ստանա պատշաճ պատրաստված և մատուցված, դիետայի, հիգիենայի և առողջության ստանդարտներին բավարարող, իսկ հնարավորության դեպքում՝ նաև կրոնական և մշակութային պահանջներին համապատասխանող սնունդ: Մաքուր ջուրն անչափահասներին պետք է հասանելի լինի ցանկացած ժամանակ:

Ե. Կրթությունը, մասնագիտական ուսուցումը և աշխատանքային գործունեությունը

38. Պարտադիր դպրոցական կրթության տարիքի յուրաքանչյուր անչափահաս ունի իր կարիքներին և ունակություններին հարմարեցված, նրան հասարակություն վերադարձնելու

համար մշակված կրթության իրավունք: Այդ կրթությունը պետք է հնարավորության դեպքում տրամադրվի բանտից դուրս՝ համայնքային դպրոցներում, և այդ կրթությունն անպայման պետք է տրամադրվի որակավորում ունեցող ուսուցիչների կողմից՝ երկրի կրթության համակարգում ընդգրկված ծրագրերով, որոնք ազատվելուց հետո անչափահասներին հնարավորություն կտան առանց դժվարությունների շարունակելու իրենց կրթությունը: Բանտի վարչակազմն առանձնակի ուշադրություն պետք է դարձնի այլազգի անչափահասների կրթությանը, ովքեր առանձին մշակութային և էթնիկ պահանջմունքներ ունեն: Անտառաճանաչ կամ ճանաչողության և ուսանելու հետ կապված խնդիրներ ունեցող անչափահասները պետք է հատուկ կրթության իրավունք ունենան:

39. Պարտադիր դպրոցական կրթության տարիքից բարձր անչափահասները, ովքեր ցանկանում են շարունակել իրենց կրթությունը, պետք է ստանան նման թույլտվություն, և դա պետք է խրախուսվի. պետք է ամեն ջանք գործադրվի՝ համախառնասիսան կրթական ծրագրերը նրանց համար հասանելի դարձնելու ուղղությամբ:

40. Բանտարկության ընթացքում անչափահասներին տրամադրված դիպլոմները կամ կրթական հավաստագրերը չպետք է որևէ նշում պարունակեն այն մասին, որ անչափահասը գտնվել է այդ հաստատությունում:

41. Յուրաքանչյուր բանտ պետք է անչափահասների համար նախատեսված դասագրքերով, ժամանցային գրականությամբ և պարբերական հրատարակություններով համալրված գրադարանի հասանելիություն ապահովի, իսկ գրադարանից անչափահասների լիարժեք օգտվելը պետք է խրախուսվի:

42. Ցանկացած անչափահաս պետք է իրավունք ունենա անցնելու մասնագիտական ուսուցում այնպիսի մասնագիտությունների գծով, որոնք նրան հետագայում կօգնեն աշխատանք գտնել:

43. Անչափահասները պետք է կարողանան ընտրել իրենց ցանկացած աշխատանքը՝ պատշաճ ուշադրություն դարձնելով մասնագիտության ընտրությանը և հաստատության վարչակազմի պահանջները:

44. Անչափահասների և երիտասարդների աշխատանքային գործունեության պաշտպանության բնագավառում գործող ներպետական և միջազգային չափանիշները կիրառելի են ազատությունից զրկված անչափահասների նկատմամբ:

45. Որպես համայնք վերադառնալուն պես հարմար աշխատանք գտնելու նպատակով իրականացվող մասնագիտական ուսուցման լրացում, անչափահասները հնարավորության սահմաններում պետք է կարողանան կատարել վարձատրվող աշխատանք, և հնարավորության դեպքում՝ տեղի համայնքում: Աշխատանքի բնույթը պետք է լինի այնպիսին, որ անչափահասն անցնի պատշաճ վերապատրաստում, որն ազատվելուց հետո օգտակար կլինի նրա համար: Բանտում առաջարկվող աշխատանքի կազմակերպումը և մեթոդները պետք է հնարավորինս նման լինեն համայնքում նույնանման աշխատանքի պարագայում ենթադրվող մեթոդներին, որպեսզի անչափահասները պատրաստվեն նորմալ աշխատանքային գործունեության պայմաններին:

46. Աշխատանք կատարող յուրաքանչյուր անչափահաս համարժեք վարձատրության իրավունք ունի: Անչափահասների շահերը և նրանց մասնագիտական ուսուցման

նպատակները չպետք է ստորադասվեն բանտի կամ երրորդ կողմի օգտին շահույթ ստանալու նպատակին: Անչափահասի վաստակի մի մասը, որպես կանոն, պետք է առանձնացվի որպես խնայողություն՝ ազատվելուն պես այն անչափահասին վերադարձնելու նպատակով: Անչափահասը պետք է իրավունք ունենա օգտագործելու այդ վաստակի մնացած մասը՝ սեփական կարիքների համար պիտույքներ ձեռք բերելու, իրավախախտման արդյունքում վնաս կրած անձին իր պատճառած վնասը հարթելու, սեփական ընտանիքին կամ բանտից դուրս գտնվող այլ անձանց ուղարկելու ձևով:

Չ. Հանգիստը

47. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է ունենա բավականաչափ ազատ ժամանակի իրավունք՝ ամենօրյա ֆիզիկական վարժանքի համար, ընդ որում, եթե եղանակային պայմանները թույլ են տալիս, դրանք պետք է լինեն բացօթյա: Այդ ժամանակի ընթացքում հարկավոր է ապահովել համապատասխան լիցքաթափող կամ ֆիզիկական վարժությունների անցկացումը: Այդ միջոցառումների համար պետք է ապահովել համապատասխան շենք, պարագաներ ու սարքավորում: Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է ունենա լրացուցիչ ժամանակ՝ ամենօրյա ժամանցի համար, որի մի մասն անչափահասի ցանկությամբ հարկավոր է տրամադրել արվեստի ու արհեստի հետ կապված պարապմունքներին: Բանտը պետք է ապահովի, որ յուրաքանչյուր անչափահաս ֆիզիկապես ի վիճակի լինի մասնակցելու ֆիզիկական պատրաստության առկա ծրագրերին: Վերականգնողական ֆիզկուլտուրայի և թերապիայի կարիք ունեցող անչափահասները պետք է համապատասխան կուրս անցնեն՝ բժշկական հսկողության ներքո:

Է. Կրոնը

48. Յուրաքանչյուր անչափահասի պետք է թույլատրվի բավարարելու իր կրոնական և հոգևոր կյանքից բխող կարիքները, մասնավորապես՝ բանտում կազմակերպվող ծեսերին կամ հավաքույթներին մասնակցելու կամ ինքնուրույն այդ ծեսերը կազմակերպելու, տրամադրության տակ իր դավանանքին համապատասխանող անհրաժեշտ կրոնական գրականություն կամ պաշտամունքի պարագաներ ունենալու միջոցով: Եթե բանտում կան բավարար թվով այս կամ այն կրոնի հետևորդ անչափահասներ, ապա պետք է նշանակվի տվյալ կրոնի մեկ կամ մի քանի համապատասխան կարգ ունեցող ներկայացուցիչ և նրանց թույլատրվի պարբերաբար արարողություններ կազմակերպել, անչափահասների խնդրանքով՝ նաև առանձին հանդիպումներ ունենալ վերջիններիս հետ: Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է իր ընտրությամբ այս կամ այն կրոնի՝ կարգ ունեցող ներկայացուցիչների հետ հանդիպելու, ինչպես նաև կրոնական արարողություններին չմասնակցելու և կրոնական բնույթի ցանկացած կրթությունից, խորհրդատվությունից կամ քարոզչությունից հրաժարվելու իրավունք:

Ը. Բուժապասարկումը

49. Յուրաքանչյուր անչափահասի տրամադրվում է համապատասխան բժշկական սպասարկում, ինչպես կանխարգելիչ, այնպես էլ՝ վերականգնողական, այդ թվում՝ ատամնաբուժական, ակնաբուժական և հոգեբուժական սպասարկում, դեղագործական պատրաստուկներ և բժշկական ցուցումներին համապատասխան՝ հատուկ սննդակարգ: Հնարավորության դեպքում նման բուժապասարկումը պետք է բանտարկված անչափահասներին տրամադրվի բանտի գտնվելու վայրի համայնքի համապատասխան

առողջապահական հիմնարկների ու ծառայությունների միջոցով՝ անչափահասի խարանումը կանխելու և վերջինիս մոտ ինքնահարգանքը և համայնքում ինտեգրվելու գործընթացը խթանելու նպատակով:

50. Յուրաքանչյուր բանտարկյալ իրավունք ունի բանտ ընդունվելուն պես գննվելու բժշկի կողմից՝ հնարավոր վատ վերաբերմունքի մասին վկայող փաստերն արձանագրելու և բժշկական միջամտություն պահանջող ցանկացած ֆիզիկական կամ հոգեկան դրությունը պարզելու նպատակով:

51. Անչափահասներին տրամադրվող բժշկական ծառայությունները պետք է ցանկացած ֆիզիկական կամ հոգեկան հիվանդություն, թմրամոլություն կամ հասարակական կյանքում անչափահասի ներգրավմանը խոչընդոտող այլ շեղումներն ի հայտ բերելու նպատակ ունենան: Յուրաքանչյուր բանտում պետք է առկա լինեն բժշկական միջոցներ ու սարքավորումներ, որոնք համապատասխանում են այնտեղ պահվող անձանց թվին ու պահանջումներին, ինչպես նաև՝ կանխարգելիչ խնամք ու անհետաձգելի բժշկական օգնություն ցուցաբերող հմուտ անձնակազմ: Հիվանդացած, առողջական գանգատներ, ֆիզիկական կամ հոգեկան հիվանդության ախտանիշներ ունեցող յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է գննվի բուժաշխատողի կողմից:

52. Ցանկացած բուժաշխատող, ով հիմքեր ունի կարծելու, որ անչափահասի ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջությունը կարող է լրջորեն վնասվել տևական բանտարկության, հացադուլի կամ բանտարկությունից բխող ցանկացած այլ հանգամանքի արդյունքում, պետք է այդ փաստի մասին անմիջապես զեկուցի տվյալ բանտի տնօրենին և անչափահասի բարեկեցության համար պատասխանատու անկախ մարմնին:

53. Հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անչափահասը պետք է բուժվի անկախ բժշկական ղեկավարություն ունեցող մասնագիտացված հաստատությունում: Հարկավոր է համապատասխան գերատեսչությունների հետ համաձայնեցված քայլեր ձեռնարկել ազատվելուց հետո հոգեբուժական սպասարկումը շարունակելու ուղղությամբ:

54. Անչափահասների համար նախատեսված բանտերը պետք է կանխարգելման և վերականգնողական մասնագիտացված ծրագրեր նախաձեռնեն, որոնք պետք է ղեկավարվեն որակավորում ունեցող անձնակազմի կողմից: Այդ ծրագրերը պետք է հարմարեցվեն տվյալ անչափահասների տարիքային, սեռային և այլ պահանջումներին, իսկ թմրամոլությամբ կամ ալկոհոլամոլությամբ տառապող անչափահասների համար պետք է առկա լինեն դետոքսիֆիկացիոն հարմարություններ ու ծառայություններ՝ վերապատրաստում անցած անձնակազմով:

55. Դեղորայքը պետք է կիրառվի միայն բժշկական տեսակետից անհրաժեշտ բուժման նպատակով, և, հնարավորության դեպքում, տվյալ անչափահասի գիտակցված համաձայնությունը ձեռք բերելուց հետո: Մասնավորապես, դրանք չպետք է գործածվեն տեղեկատվություն կամ խոստովանություն կորզելու նպատակով, կամ որպես պատժի կամ զսպման միջոց: Անչափահասները երբևէ չպետք է ներգրավվեն դեղամիջոցների կամ բուժական փորձարկումների: Որևէ դեղորայքի կիրառումը միշտ պետք է թույլատրված լինի և իրականացվի որակավորում ունեցող բուժանձնակազմի կողմից:

Թ. Հիվանդության, վնասվածքի կամ մահվան մասին ծանուցելը

56. Անչափահասի ընտանիքի անդամները կամ խնամակալը, կամ անչափահասի նշած ցանկացած այլ անձ իրավունք ունեն ըստ անհրաժեշտության կամ անչափահասի առողջական վիճակի էական փոփոխությունների դեպքում տեղեկանալու անչափահասի առողջական վիճակի մասին: Բանտի տնօրենը պետք է անչափահասի ընտանիքի անդամներին, խնամակալին կամ անչափահասի կողմից նշված ցանկացած այլ անձի անհապաղ ծանուցի տվյալ անչափահասի մահվան, այնպիսի հիվանդության մասին, որը պահանջում է դրսում գտնվող բուժօգնություն փոխադրել, կամ այնպիսի դրության մասին, որը պահանջում է 48 ժամից ավելի կլինիկական խնամք բանտի ներսում: Ծանուցումը պետք է ուղարկվի նաև այն երկրի հյուպատոսական մարմիններին, որի քաղաքացի է հանդիսանում տվյալ օտարերկրացի անչափահասը:

57. Ազատությունից զրկված լինելու ժամանակաընթացքում անչափահասի մահվան դեպքում վերջինիս մերձավորագույն ազգականը պետք է իրավունք ունենա ստուգելու մահվան վկայականը, տեսնելու դին և որոշելու մարմինը հուղարկավորելու եղանակը: Ազատությունից զրկված լինելու ընթացքում անչափահասի մահվան դեպքում պետք է իրականացվի մահվան պատճառների անկախ քննություն, որի արձանագրությունը պետք է հասանելի դարձվի մերձավորագույն ազգականին: Նման քննություն պետք է իրականացվի նաև այն դեպքերում, երբ անչափահասի մահը վրա է հասել բանտից ազատ արձակվելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում, և եթե հիմքեր կան ենթադրելու, որ մահվան պատճառը կապ ունի բանտարկության մեջ անցկացրած ժամանակահատվածի հետ:

58. Անչափահասը պետք է հնարավորինս վաղ տեղեկացվի ընտանիքի անմիջական անդամի մահվան, ծանր հիվանդության կամ լուրջ վնասվածքի մասին, և նրան պետք է հնարավորություն տրվի մասնակցելու հանգուցյալի հուղարկավորությանը կամ այցելելու մահամերձ ազգականին:

Ժ. Շփումը լայն հանրության հետ

59. Հարկավոր է ապահովել բոլոր միջոցները, որպեսզի անչափահասները հավուր պատշաճի հաղորդակցվեն արտաքին աշխարհի հետ, ինչը համարվում է արդարացի և մարդկային վերաբերմունքի իրավունքի անքակտելի մասը և կարևորագույն նշանակություն ունի անչափահասներին հասարակություն վերադարձնելու գործում: Անչափահասներին պետք է թույլատրվի շփվել իրենց ընտանիքների, ընկերների և այլ անձանց կամ հեղինակավոր կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ, տուն կամ ընտանիքին այցելելու համար դուրս գալ բանտից կամ կրթական, մասնագիտական ուսուցման կամ այլ կարևոր պատճառներով բանտից դուրս գալու հատուկ թույլտվություն ստանալ: Պատիժ կրելու ընթացքում բանտից դուրս անցկացրած ժամանակը պետք է հաշվարկվի պատժի ժամկետի մեջ:

60. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է մերձավորների կողմից պարբերական և հաճախակի այցելությունների իրավունք ունենա, որպես կանոն՝ շաբաթական մեկ անգամ, սակայն ոչ պակաս, քան ամիսը մեկ անգամ՝ այնպիսի պայմաններում, որը հնարավորություն կտա մեկուսի և առանց սահմանափակման հաղորդակցվելու ընտանիքի կամ պաշտպանի հետ:

61. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է իրավունք ունենա գրավոր կամ հեռախոսով շաբաթական առնվազն երկու անգամ իր ընտրությամբ հաղորդակցվելու ցանկացած անձի

հետ, եթե օրենքով նախատեսված սահմանափակումներ չկան. հնարավորության դեպքում նրանց անհրաժեշտ է աջակցել այդ իրավունքից արդյունավետ օգտվելու հարցում: Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է նամակներ ստանալու իրավունք ունենա:

62. Անչափահասները պետք է հնարավորություն ունենան պարբերաբար ինքնուրույն ծանոթանալու նորություններին՝ լրագրեր, պարբերական կամ այլ հրատարակություններ ընթերցելու, ռադիո կամ հեռուստահաղորդումներ և ֆիլմեր դիտելու, անչափահասների հետաքրքրությունների ոլորտում օրինական գործունեություն ծավալող ակումբի կամ կազմակերպության ներկայացուցիչների այցելությունների միջոցով:

ԺԱ. Ֆիզիկական զսպման և ուժի գործադրման հետ կապված սահմանափակումներ

63. Որևէ նպատակով զսպման միջոցների և ուժի գործադրումը պետք է արգելվի, բացառությամբ ստորև շարադրված 64-րդ կանոնում նախատեսված դեպքերի:

64. Չսպման միջոցներ կամ ուժ կարող են գործադրվել միայն բացառիկ դեպքերում, երբ սպառվել և ձախողվել են իրավիճակը վերահսկելու այլ միջոցները, և այն էլ միայն օրենքով և կանոնակարգերով հստակ թույլատրված դեպքերում: Դրանք չպետք է վիրավորական կամ նվաստացնող լինեն, և պետք է բացառապես գործադրվեն հնարավորինս կարճ տևողությամբ: Վարչակազմի ղեկավարի կարգադրությամբ նման միջոցները կարող են գործի դրվել՝ կանխելու համար անչափահասի կողմից ինքնավնասման, այլ անձանց վնաս պատճառելու կամ գույքի լուրջ վնասման փորձերը: Նման դեպքերում տնօրենը պետք է միաժամանակ խորհրդակցի բուժաշխատողի և անձնակազմի այլ ներկայացուցիչների հետ և այդ մասին զեկուցի վերադաս վարչական մարմնին:

65. Անձնակազմի կողմից զենքի գործադրումը պետք է արգելվի բոլոր այն հաստատություններում, ուր անչափահասներ են պահվում:

ԺԲ. Կարգապահական միջոցառումներ

66. Կարգապահական բոլոր միջոցառումներն ու ընթացակարգերը պետք է անվտանգության հասարակական կարգի պահպանման նպատակ հետապնդեն, և պետք է համատեղելի լինեն անչափահասի արժանապատվությունը պահպանելու և հաստատությունում անչափահասին պահելու հիմնարար նպատակի հետ, այն է՝ արդարության, ինքնահարգանքի և այլոց հիմնական իրավունքների նկատմամբ հարգանքի զգացման ձևավորումը:

67. Կարգապահական այն միջոցները, որոնք դրսևորվում են դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ձևով պետք է խստիվ արգելվեն, այդ թվում՝ խմբային պատիժները, մութ խցում կամ մենախցում տեղավորելը կամ տույժի ցանկացած այլ ձև, որը կարող է սպառնալ տվյալ անչափահասի ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջությանը: Սննդակարգի կրճատումը կամ ընտանիքի անդամների հետ շփումները որևէ նպատակով սահմանափակելը կամ չթույլատրելը պետք է արգելվեն: Աշխատանքը պետք է միշտ դիտարկվի որպես կրթության գործիք և անչափահասի մոտ ինքնահարգանք ձևավորելու և նրան հասարակություն վերադառնալուն նախապատրաստող միջոց, և այն չպետք է կիրառվի որպես կարգապահական տույժ: Որևէ անչափահաս չպետք է միևնույն կարգապահական խախտման համար պատժվի մեկից ավելի անգամ: Խմբային պատիժները պետք է արգելվեն:

68. Իշխանության իրավասու մարմնի կողմից հաստատված օրենսդրությունը կամ կանոնակարգերը պետք է սահմանեն հետևյալ նորմերը՝ խստագույնս հաշվի առնելով անչափահասների հիմնական բնութագրիչները, կարիքներն ու իրավունքները.

(ա) կարգապահական խախտում համարվող վարքագիծը,

(բ) կիրառվելիք կարգապահական տույժերի տեսակները և տևողությունը,

(գ) նման տույժեր կիրառելու իրավասություն ունեցող մարմինը,

(դ) բողոքներ քննելու իրավասություն ունեցող մարմինը:

69. Վարքագծի խախտման վերաբերյալ անհապաղ պետք է զեկուցագիր ներկայացվի իրավասու մարմին, որը պետք է առանց անհարկի ձգձգումների որոշում կայացնի: Իրավասու մարմինը պետք է գործի մանրագնին ուսումնասիրություն կատարի:

70. Որևէ անչափահաս չպետք է ենթարկվի կարգապահական տույժի այլ կերպ, քան գործող օրենքներին և կանոնակարգերին համապատասխան: Որևէ անչափահաս չպետք է տույժի ենթարկվի, քանի դեռ նրան լիարժեք ընկալելի ձևով չեն տեղեկացրել վերագրվող արարքի մասին՝ տրամադրելով պաշտպանությունը կազմակերպելու, այդ թվում՝ համապատասխան անկախ մարմին բողոք ներկայացնելու պատշաճ հնարավորություն:

71. Որևէ անչափահասի չպետք է կարգապահական գործառույթներ հանձնարարվեն՝ բացառությամբ նշանակված սոցիալական, կրթական կամ մարզական միջոցառումների կամ առաջնորդության ծրագրերի ընթացքում իրականացվող հսկողության:

ԺԳ. Տեսչական ստուգումներ և բողոքներ

72. Որակավորում ունեցող տեսուչներին կամ համարժեք լիազորություններ ունեցող, օրենքով սահմանված կարգով ստեղծված և բանտի վարչակազմի մեջ չմտնող մարմինն պետք է իրավասություն վերապահվի պարբերական կամ սեփական նախաձեռնությամբ նախօրոք չհայտարարված տեսչական ստուգումներ անցկացնել. այդ տեսուչներին կամ մարմինն պետք է իրենց գործառույթն իրականացնելու համար անկախության երաշխիքներ տրամադրվեն: Տեսուչները պետք է անսահմանափակ հնարավորություն ունենան այցելելու ազատությունից զրկված անչափահասներին պահելու համար նախատեսված բանտում աշխատող բոլոր անձանց, դրանցում պահվող բոլոր անչափահասներին, և ծանոթանալու այդ բանտում վարվող բոլոր փաստաթղթերին:

73. Տեսչական մարմինն կցված, որակավորում ունեցող բուժաշխատողները կամ առողջապահական մարմինները պետք է մասնակցեն տեսչական ստուգումներին՝ գնահատելով պահելու պայմանների, հիգիենայի, կացարանի, սննդի, վարժանքների և բուժժառայությունների համապատասխանությունը սահմանված կանոններին, ինչպես նաև բանտում անչափահասների ֆիզիկական և հոգեկան առողջության հետ կապված ցանկացած պայմանների: Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է իրավունք ունենա մեկուսի պայմաններում գրուցելու ստուգումն իրականացնող ցանկացած տեսուչի հետ:

74. Ստուգումն ավարտելուց հետո տեսուչը պարտավոր է իր եզրակացությունների վերաբերյալ հաշվետվություն ներկայացնել: Հաշվետվությունը պետք է ներառի սույն կանոններին և ներպետական օրենսդրությանը համապատասխան դրույթներին բանտերի համապատասխանության գնահատականը և հանձնարարականներ՝ այդ կանոններին ու

դրույթներին համապատասխանությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ քայլերի վերաբերյալ: Տեսուչի բացահայտած ցանկացած փաստ, որը վկայում է անչափահասների իրավունքների կամ բանտի գործունեության վերաբերյալ իրավական դրույթների խախտման մասին, պետք է փոխանցվի իրավասու մարմիններին՝ համապատասխան քննություն իրականացնելու համար:

75. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է հնարավորություն ունենա դիմումներ կամ բողոքներ ներկայացնելու բանտի տնօրենին կամ վերջինիս կողմից լիազորված անձին:

76. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է իրավունք ունենա առանց բովանդակության գրաքննության, օրենքով սահմանված եղանակով դիմում կամ բողոք ներկայացնելու բանտերի ղեկավարման կենտրոնական մարմնին, դատական կամ այլ մարմիններին և անհապաղ տեղեկանալու դրանց պատասխանների մասին:

77. Անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել ազատությունից զրկված անչափահասների ներկայացրած բողոքները ստանալու և քննելու, ինչպես նաև՝ այդ բողոքների արդարացի լուծման նպատակով միջոցներ ձեռնարկելու իրավասություն ունեցող անկախ օղակ (օմբուդսմեն) ձևավորելու ուղղությամբ:

78. Յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է իրավունք ունենա հնարավորության դեպքում խնդրելու ընտանիքի անդամների, իրավապաշտպանների, մարդասիրական և այլ կազմակերպությունների օժանդակությունը՝ բողոքներ ներկայացնելու հարցում: Անտառաճանաչ անչափահասներին պետք է օգնություն ցուցաբերվի, եթե նրանք կարիք ունեն դիմելու իրավական պաշտպանության ծառայություններ մատուցող կամ բողոքներ ընդունելու իրավասություն ունեցող պետական կամ մասնավոր գերատեսչություններին և կազմակերպություններին:

ԺԴ. Վերադարձ համայնք

79. Բոլոր անչափահասները պետք է օգտվեն ազատվելուց հետո իրենց հասարակություն, ընտանիք վերադարձնելու և կրթության կամ աշխատանքի վերադառնալու համար նախատեսված հնարավորություններից: Այդ նպատակով պետք է սահմանվեն համապատասխան ընթացակարգեր, այդ թվում՝ վաղաժամկետ ազատման կամ հատուկ դասընթացների ձևով:

80. Իրավասու մարմինները պետք է տրամադրեն անչափահասներին հասարակությունում վերականգնելու և նման անչափահասների նկատմամբ կանխակալ կարծիքը նվազագույնի հասցնելու ծառայություններ կամ ապահովեն այդ ծառայությունների տրամադրումը: Այդ ծառայությունները պետք է հնարավորության սահմաններում ապահովեն, որպեսզի անչափահասին տրամադրվեն պատշաճ կացարան, աշխատանք, հագուստ և ազատվելուց հետո բարեհաջող վերաինտեգրվելու համար անհրաժեշտ այլ միջոցներ: Հարկավոր է խորհրդակցել նման ծառայություններ մատուցող գործակալությունների հետ և վերջիններիս թույլատրել բանտարկության ընթացքում շփվել անչափահասների հետ՝ համայնք վերադառնալու ճանապարհին նրանց աջակցելու նպատակով:

ԺԵ. ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԸ

81. Անձնակազմը պետք է ունենա որակավորում և բավարար թվով այնպիսի մասնագետներ, ինչպիսիք են՝ մանկավարժները, մասնագիտական ուսուցման հրահանգիչները,

սոցիալական աշխատողները, հոգեբույժներն ու հոգեբանները: Այս և մասնագիտացված այլ անձնակազմը, որպես կանոն, պետք է աշխատի մշտական հիմունքներով: Դա չի բացառում ոչ մշտական կամ կամավորության հիմունքներով աշխատողների ներգրավումը, եթե աջակցության և ուսուցանման այն մակարդակը, որ նրանք կարող են ապահովել, պատշաճ է և օգտակար: Բանտերը պետք է օգտվեն համայնքում առկա վերականգնողական, կրթական, բարոյական, հոգևոր և այլ ներուժից՝ բանտարկված անչափահասների անհատական կարիքներին ու խնդիրներին համապատասխան:

82. Վարչակազմը պետք է ապահովի ցանկացած մակարդակի ու տեսակի անձնակազմի մանրակրկիտ ընտրությունը և նրանց ծառայությունների օգտագործումը, քանի որ բանտերի պատշաճ կառավարումը կախված է անձնակազմի ամբողջականությունից, մարդասիրությունից, անչափահասների հետ աշխատելու ունակությունից և մասնագիտական հմտություններից, ինչպես նաև՝ տվյալ աշխատանքը կատարելու համար անձի անհատական համապատասխանությունից:

83. Վերոհիշյալ նպատակներին հասնելու համար անձնակազմի անդամները պետք է նշանակվեն որպես պատշաճ վարձատրվող պրոֆեսիոնալ աշխատողներ, որպեսզի այդ աշխատանքը գրավիչ լինի սահմանված պահանջներին համապատասխանող կանանց ու տղամարդկանց համար: Անչափահասների համար նախատեսված բանտերի անձնակազմի անդամները պետք է շարունակաբար խրախուսվեն, որպեսզի վերջիններս իրենց պարտականությունները կատարեն մարդասիրաբար, նվիրվածությամբ, արհեստավարժորեն, արդարացի և արդյունավետ, մշտապես դրսևորեն այնպիսի վարքագիծ, որպեսզի վաստակեն անչափահասների հարգանքը, վերջիններիս համար դրական օրինակ ծառայեն և ճիշտ կողմնորոշեն նրանց:

84. Վարչակազմը պետք է կառավարումը կազմակերպի այնպես, որ հեշտացվի շփումը յուրաքանչյուր բանտի անձնակազմի տարբեր խմբերի միջև՝ անչափահասների խնամքում ներգրավված տարբեր ծառայությունների, ինչպես նաև անձնակազմի և վարչակազմի միջև համագործակցությունը խթանելու նպատակով, որպեսզի անչափահասների հետ անմիջական շփվող անձնակազմն ի վիճակի լինի գործելու իրենց պարտականություններն արդյունավետ իրականացնելու համար նպաստավոր պայմաններում:

85. Անձնակազմը պետք է անցնի այնպիսի վերապատրաստում, որը հնարավորություն կտա արդյունավետ իրականացնել պարտականությունները, մասնավորապես՝ մանկական հոգեբանության, երեխայի բարեկեցության, մարդու իրավունքների և երեխայի իրավունքների միջազգային ստանդարտների ու նորմերի, այդ թվում՝ սույն կանոնների վերաբերյալ: Անձնակազմը պետք է պահպանի և կատարելագործի իր գիտելիքներն ու մասնագիտական կարողությունները՝ ծառայության ողջ ընթացքում համապատասխան պարբերականությամբ ծառայությանը զուգընթաց վերապատրաստման դասընթացների մասնակցելու միջոցով:

86. Բանտի տնօրենը պետք է ունենա իր առջև դրված խնդիրները կատարելու համար անհրաժեշտ որակավորում և ղեկավարման կարողություններ, համապատասխան կրթություն և փորձառություն, և իր պարտականությունների կատարմանը ներգրավվի լրիվ դրույքով:

87. Իր պարտականությունները կատարելիս բանտի անձնակազմը պետք է հարգի ու պաշտպանի բոլոր անչափահասների մարդկային արժանապատվությունը և հիմնարար իրավունքները, մասնավորապես.

(ա) բանտի անձնակազմի որևէ անդամ չպետք է որևէ պատրվակով կամ որևէ իրադրությունում կիրառի, հրահրի կամ հանդուրժի խոշտանգման կամ կոպիտ, դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի, պատժի, ուղղման կամ կարգապահական միջոցի տարրեր պարունակող գործողություններ,

(բ) ողջ անձնակազմը պետք է վճռականորեն դեմ լինի կոռուպցիային և պայքարի դրա դեմ՝ նման երևույթների մասին անհապաղ տեղեկացնելով իրավասու մարմիններին,

(գ) ողջ անձնակազմը պետք է հարգի սույն կանոնները: Անձնակազմի անդամը, ով բավարար հիմք ունի պնդելու, որ տեղի է ունեցել կամ նախատեսվում է սույն կանոնների լուրջ խախտում, պետք է այդ մասին տեղեկացնի նման իրավիճակները քննելու և շտկելու լիազորություններով օժտված վերադաս մարմիններին,

(դ) ողջ անձնակազմը պետք է ապահովի անչափահասների ֆիզիկական և հոգեկան առողջության լիարժեք պաշտպանությունը, այդ թվում՝ պաշտպանությունը ֆիզիկական, սեռական և հուզական բնույթի չարաշահումներից ու շահագործումից, և պետք է անհրաժեշտության դեպքում անմիջապես քայլեր ձեռնարկի բժշկական միջամտություն ապահովելու ուղղությամբ,

(ե) ողջ անձնակազմը պետք է հարգի անչափահասի անձնական կյանքի իրավունքը, մասնավորապես, պետք է պահպանվի անչափահասների կամ նրանց ընտանիքների վերաբերյալ մասնագիտական գործունեության բերումով իրենց հայտնի դարձած տեղեկությունների գաղտնիությունը,

(զ) ողջ անձնակազմը պետք է ձգտի նվազագույնի հասցնել բանտի ներսում և բանտից դուրս կյանքի միջև առկա այն տարբերությունները, որոնք կարող են նվազեցնել անչափահասների՝ որպես մարդկային էակների արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը: